

Casa en erfenis

De macht van ouderen op boerenbedrijven in de Spaanse Pyreneeën

Dini A. Vos

De auteur beschrijft macht van ouders over hun kinderen op boerenbedrijven in de Spaanse Pyreneeën. Het principe van de onverdeelde erfenis ligt aan de macht ten grondslag. De auteur onderscheidt drie periodes waarin – onder invloed van ontwikkelingen op macroniveau – veranderingen optreden in de machtsverhouding tussen de generaties. De aandacht voor macht van ouderen is opvallend, omdat Nederland als het om ouderen gaat, vooral gewend lijkt aan typeringen als arm, afhankelijk en hulpbehoevend.

[ouderen, macht, erfenis, generaties, Pyreneeën, Spanje]

Van der Geest (1996: 189) wijst op een aantal centrale begrippen in het debat over de ouder wordende mens: zelfstandigheid en afhankelijkheid, privacy en gezelschap, emotie en herinnering, welbevinden en eenzaamheid. Ik was verbaasd dat in dit rijtje de tegenstelling macht-onmacht niet expliciet werd genoemd. Het zo lang mogelijk uitspelen van macht is een belangrijk aspect van de leefwereld van ouderen in de samenleving die ik heb bestudeerd: een vallei in Aragon, het centrale gebied van de Spaanse Pyreneeën, met zeven dorpen verspreid over subvalleien.¹ De macht van de ouderen staat centraal in de relatie tussen ouders en hun volwassen kinderen, ook al is die macht de afgelopen vijftig jaar veranderd in reactie op ontwikkelingen op macro-niveau. De macht van ouders is mede gericht op het welzijn en de zorg voor zichzelf en voor hun bezit in de toekomst; daarbij spelen gevoelens van reciprociteit een belangrijke rol. In dit essay worden drie periodes onderscheiden: de situatie vóór 1960, die van 1960 tot 1985 en die na 1985.

Hoewel het aspect macht centraal staat bij deze analyse van de relatie ouder-kind, ga ik hier niet in op discussies in de theorievorming over macht. Voor een omschrijving van het begrip verwijs ik naar de socioloog Elias die stelde dat macht typisch een relatiebegrip is; iemand heeft macht over een ander of over iets anders. De zwakke partij heeft echter altijd een mogelijkheid om iets tegenover de machtsuitoefening te stellen, al is het misschien alleen de weigering het spel verder mee te spelen; er is sprake van een machtsbalans (Elias 1971: 15).

Ik had al belangstelling voor het verschijnsel drie-generatiehuishouden voor ik in het Pyreneeëengebied aankwam. Tijdens mijn kandidaatsleeronderzoek Culturele Antropologie hestudeerde ik drie-generatiehuishoudens in de Achterhoek. Daarbij zag ik bewuste keuzes voor moderne varianten. Dus in het Pyreneeëengebied was ik in eerste instantie ook vooral geïnteresseerd in de als positief ervaren aspecten van het leven en werken in een dergelijk huishoudvorm. Al snel raakte ik echter onder de indruk van de negatieve ervaringen waarmee de bewoners me steeds confronteerden.

Het uitspelen van de erfenis als oudedagsvoorziening vóór 1960

Tot ongeveer 1960 bestond een van de dorpen van mijn onderzoek uit 42 bewoonde huizen: aangeduid als *casas*. Het beeld dat Le Roy Ladurie gebruikt om het middeleeuwse Montailou te typeren is ook treffend voor dit dorp: het lijkt een archipel van *casas* die vooral zijn gericht op autarkie en zelfvoorziening (1981: 57; 586). Iedere *casa* heeft een naam, bijvoorbeeld *casa Rabal*, en die naam kan duiden op verschillende zaken:

- gebouwen (het huis en de bijbehorende stallen die verspreid liggen over de berg-hellingen);
- land dat bij het huis hoort (tuinen, akkers en weidegronden verspreid over de berg-hellingen);
- de mensen die bij het huis horen (de eigenaar wordt als ‘Rabal’ aangesproken; diens vrouw wordt ook wel La Rabala genoemd; hun kinderen worden met Rabal als achternaam geduid terwijl hun officiële achternaam nauwelijks bekend is binnen de dorpen);
- de dieren en kuddes die bij het huis horen; ‘*las ovejas Rabal*’ (de Rahal schapen);
- de machines die bij het huis horen: ‘*el tractor Rabal*’;
- gebruiksrechten die bij het huis horen van communale weidegrond, bos en water.

Kenmerkend doel van het leven en werken in deze dorpen is de *casa* zo groot mogelijk van de ene generatie naar de volgende over te hevelen en belangrijk is daarbij de erfenis niet over meerdere kinderen te verdelen.² Men is uitermate trots op dit systeem van onverdeelde erfenis en voelt zich hiermee ver verheven boven “die Andaluciërs die hun bezit versnipperen en verdelen over hun kinderen – waarbij tenslotte iedereen uit armoede ertoe komt het bezit te verkopen”.

Als ouders hun bezit echter onverdeeld willen laten vererven, zullen ze één van hun kinderen daartoe moeten uitkiezen. Als men bewoners vraagt naar die keuze, luidt het antwoord: “*Aqui todo es para el hijo mayor; es la costumbre*” (Alles is voor de oudste zoon; dat is hier de gewoonte). Maar bij bestudering van de praktijk en archieven hieromtrent blijkt de erfopvolging al generaties lang veel ingewikkelder (zie ook Medio Cachafeiro 1986: 253). Zo zijn er voorbeelden van kinderloze echtparen die een kind van een broer of zus adopteerden als hun beoogde bedrijfsopvolger. Ook zijn er veel voorbeelden van een dochter die het bedrijf voortzet.³ Idealiter werd echter alles geërfd door de oudste zoon en dat betekende volgens het Aragonese rechtssysteem (Merino y Hernandez 1980: 127-131) dat de andere kinderen in principe het recht hadden om

binnen de *casa* te blijven wonen, zolang ze meehielpen op de *casa*, zonder geldelijke beloning.

Als het iemand uit het gezin lukte met de bedrijfsopvolger van een andere *casa* te huwen, kreeg dat kind een *dote* mee, een bruidschat die altijd uit kleding en linnengoed bestond en waaraan soms ook wat geld of een paar schapen of geiten werden toegevoegd. Vertrok een kind om buiten de vallei te wonen of huwen, dan kreeg het meestal niets van het bezit van de ouders. Bovendien was het deze eeuw – behalve direct na de Burgeroorlog – vrijwel onmogelijk om in het dorp een nieuwe *casa* te stichten. De bouw van een huis en stallen vereiste veel geld en het landbouwareaal van het gebied was al volledig benut. Zelfs kleine stukjes grond gelegen op een dag loopafstand van het dorp werden bewerkt en met behulp van arbeidsintensieve systemen geïrrigeerd. Ook een *casa* met inkomen uit andere activiteiten dan veeteelt kon echter niet zonder grond voor zelfvoorzienende landbouw en voor wat veevoer.

Vóór de Burgeroorlog waren de gezinnen veelal kinderrijk en *casas* probeerden kinderen (tijdelijk) buiten de vallei de kost te laten verdienen. Jongens gingen soms al op acht-jarige leeftijd als herdershulpje naar de Franse Pyreneeën en meisjes rond hun veertiende jaar naar Spaanse of Franse steden als kindermeisje of huishoudhulp. Dat wegtrekken of wegsturen van overbodige arbeidskracht uit de *casa* (en veelal uit de vallei) vormde een vast onderdeel van het sociale systeem (zie ook Comas d'Argemir 1983; Comas d'Argemir & Pujadas 1988).

Per *casa* was per generatie immers maar één huwelijk mogelijk, het huwelijk van de beoogde bedrijfsopvolger. Beoogd, want de ouders stelden het moment van benoeming, *hacer la escritura*, zo lang mogelijk uit; zeker tot het moment van diens huwelijk. Van invloed was de angst dat zowel zijzelf als de *casa* niet goed verzorgd zouden worden als ze hun bezit uit handen gaven. Toch behielden ouders ook na het maken van de *escritura* meestal het alleenrecht op alle opbrengsten van het bezit en ook dat gaf macht over de bedrijfsopvolger. Bovendien hadden ouders zelfs nog mogelijkheden om de *escritura* ongedaan te maken en een andere bedrijfsopvolger te benoemen (Lison Arcal 1990: 11-25).

De bezorgdheid van de oudste generatie was zeker niet ongegrond. Zo kent iedereen voorbeelden waarbij pech, veeziekten en wat men aanduidt als wanbeleid of spilzucht een *casa* in korte tijd veel bezit hebben gekost, “*y la ruina*”, en tót een ruïne maakten. Dat de waarde van een *casa* eigenlijk in geen vergelijking staat tot de waarde van mensen wordt duidelijk in het volgende voorval:

Aan het begin van de eeuw heerste er een epidemie waaraan in iedere *casa* een of meerdere mensen waren gestorven. Een *casa*-eigenaar concludeerde opgelucht: “Gelukkig betrof het alleen mensen, want stel dat dit ook bij het vee was gebeurd”...(Lison Arcal 1990: 5).

Dit alles leidde er soms toe dat kinderen zich door hun ouders tegen elkaar uitgespeeld voelden en zelfs dat een beoogd bedrijfsopvolger stuk liep op de machtsuitoefening van zijn ouders.

Zo bleek de macht van de oudste generatie bij de door hen gearrangeerde huwelijken. In deze dorpen zijn er legio verhalen over het afspringen van huwelijksonderhandelingen door een meningsverschil over relatief onbelangrijke zaken als het aantal sokken dat een bruid zou meebrengen. Want als de vader van de bruidegom meende dat zijn eer en reputatie te kort werden gedaan – en daarmee dus de eer en reputatie van zijn *casa*... Daarbij waren de wensen van de beoogde bedrijfsopvolger nogal eens van ondergeschikt belang. De ouders gebruikten het selecteren van de huwelijkspartner soms als een test; als de zoon hun kandidate zou weigeren was hij eigenlijk ongeschikt als bedrijfsopvolger. Bovendien betekende het een voordeel voor de ouders als hun bedrijfsopvolger zich niet sterk emotioneel gebonden zou voelen aan zijn echtgenote; bij conflicten met de schoondochter, zou de bedrijfsopvolger minder geneigd zijn hen af te vallen.

Het was niet ongebruikelijk dat de eigenaar van een *casa* bij het arrangeren van een huwelijk voor zijn bedrijfsopvolger een *casamentero* – huwelijksmakelaar – inschakelde: iemand die vele *casas* van de vallei van dichtbij kende en ook de faam van hun dochters. En het was niet uitzonderlijk dat tussen twee *casas* kinderen werden uitgeruild (zie ook Lison Arcal 1986: 49). Ook zijn er voorbeelden van een huwelijk binnen een *casa* – van een dochter als bedrijfsopvolger met een tot dan ongehuwde (oud)oom of met een al langdurig inwonende knecht. Verder hertrouwde de jonge weduwe van een bedrijfsopvolger – indien mogelijk – met diens ongehuwde broer en gebeurde het ook dat een weduwnaar de zus van zijn overleden echtgenote huwde (Lison Arcal 1990: 26).

Dit alles geeft zicht op de macht die ouders konden uitoefenen over hun bedrijfsopvolger; machtsuitoefening die gericht behoorde te zijn op het welzijn en de zorg voor zichzelf en voor hun bezit in de toekomst.

Uit alle beschrijvingen – zowel van mannelijke als van vrouwelijke dorpsbewoners – blijkt dat hiërarchie altijd een belangrijk aspect vormde van de relaties tussen de bewoners van een *casa*; tussen de bedrijfsopvolger en zijn broers en zussen, tussen de bedrijfsopvolger en de ouders, tussen zijn echtgenote en alle andere bewoners.

Zo vond ik het bijvoorbeeld opvallend dat dorpsgenoten het slecht behandelen van een schoondochter binnen een andere *casa* nauwelijks bekritiseerden, terwijl het (vermeend) slecht behandelen van (schoon)ouders altijd goed was voor veel dorpscommentaar. Maar ja, een schoondochter kon immers weten wat haar te wachten stond na de huwelijksdag: “*callar y aguantar*” (zwijgen en verdragen) bij pesterijen en bij de eeuwige beschuldigingen van spijzucht; de schoondochter zou teveel zeep gebruiken, at teveel brood, maakte de olie te snel op, en de schoondochter voelde zich zeker te sjiek om iedere dag kool te eten of te zwak om dergelijke arbeid te doen.

De hiërarchie binnen de *casa* lijkt ook van invloed op de verhalen over bekserij in dit gebied. Veelvuldig maar zelden openlijk werden verdachtmakingen rondgestrooid door een schoondochter over haar schoonmoeder en soms werd ze daarbij zelfs gesteund door haar echtgenoot, de bedrijfsopvolger. En tot de jaren zeventig had dit zeker consequenties voor een ‘heks’ – alleen al in de vorm van een groter sociaal isolement.

De hiërarchie binnen de *casa* beïnvloedde zelfs de jaarlijkse bedevaart in een naburige vallei naar een kapel gewijd aan Santa Orosia; tot de zeventiger jaren waren het

opvallend vaak ingetrouwde schoondochters en niet-ervende kinderen die daar door bewoners van hun *casa* ter bedevaart werden gebracht om zo te genezen van hun symptomen van 'geestesziekte' (zie ook Violant i Simorra 1986: 599).

Teruggrijpend op het begrip machtsbalans betekenden zowel de verdachtmakingen van hekserij als het vluchten in een 'geestesziekte' voor de zwakkere partij een mogelijkheid om zich te weren tegen machtsuitoefening binnen een *casa*. En zelfs de beoogde bedrijfsopvolger had altijd nog een wapen tegenover kritiek, dwang, chantage van zijn ouders; hij kon (dreigen te) vertrekken. Maar dergelijke machtsmiddelen waren riskant; degene die ze toepaste kon er zelf veel zo niet alles bij verliezen. Dat geldt zelfs voor een machtsmiddel waarover ik regelmatig hoorde: jonge mensen probeerden te protesteren tegen machtsuitoefening binnen de *casa* door te zwijgen en te zwijgen.

Maar een machtsbalans tussen ouders en kinderen kon plotseling veranderen als ouders in fysieke zin hulpbehoevend werden, meer zorg behoefden.

De machtsbalans verandert in de periode 1960-1985

Rond 1960 veranderde de hierboven beschreven situatie. Twee ontwikkelingen op macro-niveau speelden daarbij een rol: enerzijds kregen veel ouderen in het gebied ineens een maandelijkse oudedagsuitkering – de Spaanse equivalent van de Nederlandse AOW – en anderzijds de enorme vlucht die de werkgelegenheid nam buiten het Pyreneeëngedebied. Als gevolg van de werkgelegenheid begon er een uittocht uit de bergdorpen naar de steden en de industrie. Eerst verdwenen de jongelui die meenden dat ze binnen hun *casa* weinig kans maakten bedrijfsopvolger te worden. En ten slotte vertrokken zelfs (beoogde) bedrijfsopvolgers – al namen die veelal hun ouders mee en werden soms *casa*-gebouwen en *casa*-grond verkocht om in het laagland een boerenbedrijf op te kopen van mensen die naar de industrie vertrokken.

Enerzijds verzwakte dit de machtsbasis van de oudste generatie. Het was immers relatief eenvoudig om werk vinden in de steden, dus ook voor een bedrijfsopvolger die kritiek, dwang of chantage van zijn ouders beu was. Anderzijds had de oudste generatie er een nieuw machtsmiddel bij: de maandelijkse *paga* – hun oudedagsinkomsten. Dat betekende een grote som geld in deze vallei waar men voedsel veelal nog zelf verbouwde c.q. vetmestte en kleding (ver)maakte of kreeg van kennissen uit de steden. Bovendien was dit geld vrij te besteden in tegenstelling tot de geldwaarde van *casa*-gebouwen en grond. En al bracht de verkoop van slachtkalveren, lammeren en geiten geld binnen; dat was ook weer nodig om onkosten te dekken. "In deze dorpen kan een *casa* niet rijker worden door de verdiensten, maar alleen door een uiterst spaarzaam leven", zo is me verscheidene keren verzekerd. De *paga* van de oudste generatie betekende een welkome doorbreking van dit patroon. Bovendien begint in deze periode ook in de bergdorpen het bestedingspatroon uit te dijen; men wil een toilet in huis, een badkamer, een televisie, een auto en niet te vergeten de eerste tractor.

Ook hun kinderen die naar de stad vertrokken, hadden geld nodig om daar een flat, auto, et cetera te financieren. En nu werd het voor de oudste generatie niet langer onbelangrijk om – letterlijk – te investeren in de relatie met deze kinderen. Ze konden

immers minder dan voorheen zeker zijn van hun greep op de beoogde bedrijfsopvolger. Kortom, de maandelijkse *paga* werd geld dat door ouderen kon worden aangewend om kinderen die naar de stad vertrokken financieel te ondersteunen of hun (beoogde) bedrijfsopvolger te helpen bij investeringen in vee, een nieuwe schuur of bij de aanschaf van de eerste tractor. Zo begon in dit gebied het geld van de oudedagsuitkering te fungeren als een niet te onderschatten machtsbasis.

Vanaf deze periode is er ook steeds dorpsroddel rond dat thema. Bijvoorbeeld dat duidelijk het belangrijkste motief om een ongehuwde oom of tante te blijven verzorgen binnen een *casa* of zelfs bij kinderen in de stad de *paga* is – naast het geld dat het familielid eventueel in de loop der jaren buiten hun *casa* had verdiend en zelf had mogen behouden. Voortdurend lijken welzijn en zorg voor ouderen hier verweven met hun financieel-economische macht. Ze ontvangen verzorging door verwanten in ruil voor hun (toekomstige) erfenis.

De invloed van de ouders op de partnerkeuze van hun bedrijfsopvolger lijkt in deze periode af te nemen; het duidelijk arrangeren van een huwelijk door de ouders verdwijnt. Maar er blijven signalen van overleg tussen de ouders van diverse *casas*. En legio zijn de voorbeelden dat ouders alle mogelijkheden benutten om het door hun bedrijfsopvolger gekozen meisje af te keuren. Meestal komt het dan niet tot een huwelijk.

Overigens worden er vanaf 1960 per gezin opvallend minder kinderen geboren. Mensen met drie of meer kinderen voelen zich al snel daarop bekritiseerd door dorpsgenoten, met name met argumenten van financieel-economische aard.

Verandering in de machtsbalans na 1985

Rond 1985 verandert de situatie opnieuw. De maandelijkse inkomsten van de oudedagsvoorziening blijven wel onverminderd belangrijk en het recht op vervroegde pensionering wordt zelfs uitgebreid. In vrijwel alle *casas* is er nu minstens een persoon met een inkomen uit de oudedagsuitkering. Wat betreft de werkgelegenheid in de steden signaleren de dorpsbewoners echter een dramatische ontwikkeling. Men hoort over kortlopende arbeidscontracten en lange periodes van werkloosheid en het vinden van een vaste aanstelling lijkt onbereikbaar voor degene die er nog over denkt om weg te trekken uit het dorp.

Tegelijkertijd nemen binnen het Pyreneeëengebied voor mannen de mogelijkheden toe om neveninkomsten uit tijdelijke contracten te halen; in de houtkap en bij infrastructuurle werkzaamheden aan de wegen van het gebied en aan straten, pleinen en openbare voorzieningen van de dorpen. Voor meisjes en later ook voor getrouwde vrouwen komen er mogelijkheden voor seizoensgebonden werk in de toeristische sector die zich eerst in naburige valleien en tenslotte ook in dit gebied gaat ontwikkelen. Dit alles betekent dat het weer aantrekkelijker wordt om het veebedrijf van de ouders voort te zetten; dat bedrijf betekent toch min of meer een garantie voor een huis, voedsel en een basisinkomen, ook al is het inkomen gering vergeleken met de toenemende drang tot consumptie in de Spaanse maatschappij. Maar bovendien betekent het bedrijf nog steeds iets om trots op te zijn. Een koning te worden op eigen erf lijkt aantrekkelijker

dan een laagbetaalde industriearbeider te zijn die afhankelijk is van de luimen van superieuren en de arbeidsmarkt. Het betekent ook dat een (beoogd) bedrijfsopvolger een manier moet vinden om binnen de *casa* te leven met de macht van de oudste generatie. En dat terwijl bedrijfsopvolgers de bedrijfsvoering nu ingrijpend willen mechaniseren en terwijl (bij degenen die gehuwd zijn) het gezin wil meedoen met het patroon van toenemende consumptie in Spanje.

Eind jaren tachtig is in een naburige vallei een bejaardentehuis gebouwd. Maar de oudere generatie voelt er weinig voor om daarvan gebruik te maken: "Ik wil graag hier sterven; weggaan uit het dorp naar een huis vol ouderen, die allemaal vroeg moeten opstaan, allemaal samen moeten eten, met alleen twee-persoonskamers?..." Ook bedrijfsopvolgers hebben motieven om hun ouders niet naar het bejaardentehuis te brengen. Genegenheid, respect en plichtsgevoel spelen soms daarbij een rol, maar – als we de dorpsroddel en de beschuldigingen tussen broers en zussen mogen geloven – ook financiële overwegingen:

"Die worden alleen thuis gehouden voor de *paga* – en kijk eens hoe slecht verzorgd ze erbij lopen."

"Het oude mens zit de helft van de tijd gewoon opgesloten."

"Als ze die naar het bejaardentehuis brengen, raken ze wel de *paga*-inkomsten kwijt en dan moeten ze grond gaan verkopen."

Dat deze ouderen bezitters zijn van gebouwen en gronden is van belang. Als zij naar het bejaardentehuis zouden gaan, zou veelal een deel van hun bezit te gelde moeten worden gemaakt; hun inkomsten uit de oudedagsvoorziening zijn onvoldoende om het verblijf in het tehuis te betalen. Bedrijfsopvolgers schrikt dit af en zijn niet vertrouwd met het idee dat zijzelf het bezit van hun ouders zouden kunnen kopen. En de oudste generatie beschouwt de verkoop van hun bezit als iets dat haaks staat op de waarden waarnaar ze hun hele leven hebben geleefd.

De oudste generatie stelt het zelfs nog zo lang mogelijk uit om het testament te maken waarin zij (een zo groot mogelijk deel van) hun bezit overdragen aan hun bedrijfsopvolger. In combinatie met het feit dat hij steeds meer contant geld nodig heeft, betekent dit voor menige bedrijfsopvolger dat hij zich sterk afhankelijk voelt van zijn ouders, van hun bezit en van hun geld. En dat speelt mee bij het feit dat beoogde bedrijfsopvolgers het zoeken naar een echtgenote vaak zo lang mogelijk uitstellen; een gezin betekent immers veel potentiële conflicten en vrijwel zeker een nog grotere afhankelijkheid van de oudste generatie.

In sommige dorpen neemt het aantal zelfstandige wonende nucleaire gezinnen wel langzaam toe, maar het betreft gezinnen die hun inkomen niet uit veeteelt halen, maar bijvoorbeeld uit constructie-arbeid. Toch verkondigen de ouderen van de vallei al geruime tijd, dat het tegenwoordig veelal beter is om niet in hetzelfde huis te gaan wonen en soms worden er daadwerkelijk twee aangrenzende wooneenheden binnen een *casa* gemaakt. Maar in praktijk blijken veeteeltbedrijven vrijwel altijd toch een gezamenlijk huishouding te voeren, hetgeen door de oudste generatie wordt verdedigd met argumenten dat het kostenbesparend zou zijn ("niet twee kachels laten branden"), dat het

overleg over de bedrijfsvoering eenvoudiger zou maken en dat er zo meer wederzijdse hulp en steun is.

Bovendien is zo'n tweede wooneenheid handig als de zoon of dochter uit de stad – met gezin – komt logeren. Want vrijwel alle kinderen komen tegenwoordig in hun vakanties graag naar het bedrijf; omdat ze graag in 'hun dorp' zijn, maar ook omdat andere vakanties te duur zijn. De oudste generatie is veelal zo blij en vereerd met het bezoek dat voedsel en andere onkosten tijdens die vakanties vooral door hen worden gefinancierd evenals groente, vlees en andere producten die na de vakantie worden meegenomen naar de stad.

Regelmatig is me verteld dat daarmee 'el de casa' (de beoogde bedrijfsopvolger) eigenlijk de minst gewaardeerde is van de kinderen. Want de relatie met een beoogde bedrijfsopvolger heeft regelmatig te lijden onder meningsverschillen over de bedrijfsvoering. Maar wel dient de bedrijfsopvolger er voor te zorgen dat alles gereed is voor het bezoek van zijn broers en zussen; brandhout, vlees, et cetera.

Verder zien ook bedrijfsopvolgers dat de laatste jaren het bezitten van een vakantiewoning in een bergdorp steeds aantrekkelijker is geworden voor stedelingen – en dus ook voor hun broers en zussen. Voor de (vele) broers en zussen die laagbetaalde banen hebben met een onzekere arbeidstoekomst of deel uitmaken van het leger van werklozen met af en toe een kortlopend arbeidscontract lijkt het erven van de *casa* hun enige mogelijkheid om dat te bereiken. Zij zien, net als hun ouders en de bedrijfsopvolgers, dat bij andere *casas* in de vallei zodra de oudste generatie ziek wordt, deze vrijwel altijd verhuist naar een kind in de stad – dichtbij ziekenhuizen, medische voorzieningen en voorzieningen voor ouderen. Daarmee vergroot dat kind zijn, c.q. haar kans op de erfenis.

Dit alles draagt ertoe bij dat de ouders het moment waarop zij hun bezit officieel overhevelen zo lang mogelijk uitstellen. Ze weten dat het risico niet gering is, dat als ze hun bezit overgedragen er over de verdeling niet alleen ruzies ontstaan tussen hun kinderen, maar ook problemen tussen henzelf en een of meer van de kinderen.

Hierboven gaf ik al voorbeelden van de dorpsroddel waarin duidelijk wordt dat ook de oudste generatie soms (kan) worden beschouwd als slachtoffer van de eigen macht (smanipulaties). Voorbeelden van de (vermeend) slechte verzorging die ouderen krijgen van hun bedrijfsopvolger en diens gezin. Zeker zo belangrijk is ook hun eenzaamheid als binnen de *casa* de onderlinge relaties verziekt zijn door machtsstrijd en antagonisme.

Juist in deze periode van hun leven kan het dorpsleven echter een belangrijk tegenwicht geven in de vorm van gezelschap, steun en sociale controle. Met de maandelijksse *paga* voelt de oudste generatie ook minder dan vroeger de noodzaak om zich ieder moment in het veebedrijf te blijven afbeulen. Dus komen zij en dorpsbewoners die toevallig geen dringend bezigheden elders hebben 's middags op een paar vaste plaatsen in het dorp bijeen: '*salir a la calle a tomar el sol*'. Doel is het uitwisselen van nieuwtjes en het genieten van conversatie, gezelschap en zonlicht. Tot enkele jaren geleden voelden vrouwen zich nog gedwongen naar dergelijke bijeenkomsten een handwerkje mee te nemen, maar dat is vrijwel verdwenen. En de mannen beperkten zich altijd al tot conversatie.

Zelfs in de winter probeert men deze gewoonte te continueren; anders voelt men zich "opgesloten in *casa*". Daarbij komt dat het nooit gebruikelijk was om 'zomaar' bij een andere *casa* op bezoek te gaan (zie ook Lison Arcal 1990: 7). Men klaagt dat de komst van de televisie – hoezeer ook geapprecieerd – de gewoonte om af en toe 's avonds bevriende *casas* te bezoeken sterk heeft verminderd. Daarmee zijn de mid-dagbijekomsten in de zon zo mogelijk nog waardevoller geworden.

De oudste generatie hoopt hun huidige leven in het dorp zo lang mogelijk vol te houden, maar heeft geleerd dat hun contacten in de stad belangrijk zijn:

"Kijk eens hoe goed het die mensen nu uitkomt, dat ze hun dochters hebben gestimuleerd naar de stad te gaan."

En de oudste generatie beseft dat zowel hun kinderen in de stad als de beoogde bedrijfs-opvolger gevoelig zijn voor 'hulp' in de vorm van geld en dat de *casa* zowel voor de bedrijfsopvolger als voor de kinderen in de stad een aantrekkelijk erfenis zou vormen – al is het voor die laatsten als vakantiewoning in een zone waar het toerisme groeit.

Conclusies en kanttekeningen

Natuurlijk speelt ook in Pyreneese dorpen onderlinge genegenheid en emotionele afhankelijkheid een rol in de relatie ouder-kind. In allerlei verhalen en roddel over de eigen en andere *casas* die ik – gevraagd en ongevraagd – te horen kreeg, kwam echter steeds opnieuw die opvallende macht van de oudste generatie naar voren; enerzijds in hoge mate geaccepteerd, anderzijds bekritiseerd en vooral – met name door vrouwen – aangewezen als een bron van onnoemelijk veel leed.

Alleen vanuit het principe van de 'onverdeelde erfenis' kunnen we iets begrijpen van de spanningen tussen ouders en kinderen in deze dorpen. Maar vanaf de jaren zestig hanteert de oudste generatie duidelijk twee materiële machtsbases: het feit dat zij geld kunnen uitdelen naast het feit dat zij de *casa* in handen hebben en ooit moeten overdragen naar de volgende generatie. De toename van werkgelegenheid betekende een tijds-lang verruiming van mogelijkheden voor de kinderen, dus 'machtswinst'. Maar omdat de ouderen gingen investeren in hun kinderen buiten het dorp – in plaats van uitsluitend in het kind binnen de *casa* – en omdat in de periode erna de werkloosheid in Spanje explosief groeide, zou ik niet durven concluderen dat de afgelopen vijftig jaar hun macht is afgenomen. Al is deze wel veranderd.

Het strategisch inzetten van materiële machtsbronnen door ouderen lijkt een zowel dynamisch als resistent onderdeel van het leven in deze valleien – die tegenwoordig niet meer als geïsoleerd te typeren zijn. De dynamiek en resistentie zijn opvallend, omdat volgens sommige opvattingen in de sociale wetenschappen 'modernisering' minder economische macht en minder financiële afhankelijkheid tussen ouders en volwassen kinderen zou betekenen (Spencer 1993: 26; De Regt 1993: 9 e.v.). Hier bestaat het erfbaar bezit echter nog steeds uit productiemiddelen die de erfgenamen in staat kunnen stellen de maatschappelijke positie van de familie te continueren of verbeteren. En al

is ook in Spanje voor de maatschappelijke positie van grote groepen van de bevolking het in loondienst verdiende inkomen belangrijker geworden dan het bezit van productiemiddelen, voor velen is dat in loondienst of werkloosheid verkregen inkomen ontoereikend voor een stabiele maatschappelijke positie.

Sinds de analyses van Lewis Henry Morgan hebben veel antropologen en andere sociale wetenschappers zich bezig gehouden met de evolutie van verwantschapssystemen en bezitsoverdracht. Zo wijst Segalen op een analyse van William Goode uit 1963 dat de Japanse samenleving zich zo snel tot industriële grootmacht kon ontwikkelen mede vanwege een systeem van 'onverdeelde erfenis' dat kapitaalvergaring mogelijk maakte. Dat systeem gaf zelfs de mogelijkheid om eigen kinderen te onterven ten gunste van een kandidaat die in de ogen van de ouders meer geschikt leek (Segalen 1986: 304-5). Hoewel ik dat laatste in de Pyreneeën nooit heb gesignaleerd, worden juist die mogelijkheden van het erfrechtstelsel benadrukt waarop de bewoners van de bergdorpen zo trots zijn.

Rhoads Holmes en Holmes benadrukken dat binnen vele samenlevingen zowel de status als behandeling van ouderen door hun kinderen te maken heeft met hoe goed ze hun eigendom weten uit te spelen. In navolging van Simmons betitelen ze dat als een spel:

...progressively relinquishing just enough personal resources (land and other property) to make young people happy, while retaining enough to guarantee that family members will continue to render respect and personal care in exchange (Rhoads Holmes & Holmes 1995: 103).

Dat ik me een dergelijke typering in de Pyreneeën niet kan voorstellen wil niet zeggen dat sommige mensen het proces niet zo zouden beleven. En dat ik geen ondersteuning zie voor de conclusie dat soms voor ouderen de macht over het eigendom ook nodig is "for the retention of respect within the entire community" (Rhoads Holmes & Holmes 1995: 103) hangt mogelijk samen met het feit dat in dit gebied een bergdorp vooral een 'archipel' is met de *casas* als op zichzelf gerichte eilanden. Ook dementerende ouderen zag ik benaderd vanuit respect voor wat ze vroeger voor hun *casa* en dorpsgenoten hadden betekend. De volgende opmerking, die in Micronesië werd gemaakt zou echter wel in de Pyreneeën opgetekend kunnen zijn:

An old person who has property need not fear neglect, since if kin fail others will soon appear, hopeful of receiving the remaining property as their due reward (Nason, geciteerd in Rhoads Holmes & Holmes 1995: 104).

Belangrijk is dat ouders verzorging in de toekomst door hun kinderen nooit als een vanzelfsprekend recht leken te zien. Reciprociteit op lange termijn via erfenis was en is een manier waarop ze hun verzorgers konden, en nog steeds kunnen betalen. De macht om één van hun kinderen te selecteren betekent de mogelijkheid om de kinderen ertoe te brengen hun waardigheid en wensen te respecteren. Ouders verwachten voor

gegeven materiële zorg een tegenprestatie te kunnen eisen, al wordt dit tijdens het opbouwen van die morele verplichting zelden uitgesproken, zoals binnen de *casa* ook veel momenten van strijd en onvrede zonder woorden lijken te passeren. Kinderen zijn zich echter sterk bewust van de machtsbases van hun ouders en hoe deze over de verschillende kinderen worden uitgespeeld. Het inspelen op (impliciete) morele regels over reciprociteit vormt een belangrijke pijler voor de oudste generatie in hun streven naar welzijn en verzorging.

Wel blijft de vraag of dit alles bijdraagt tot de kwaliteit van leven binnen de *casa* voor zowel ouders als kinderen. Want gevoelens van rancune en rivaliteit hebben gevolgen voor solidariteits- en loyaliteitsgevoelens. De Regt (1993) benadrukt op basis van haar onderzoek in Nederland dat erfeniskwesties tevens de relaties symboliseren die ouders en kinderen, broers en zusters met elkaar hebben of ooit met elkaar hebben gehad: de zorg over erkenning en genoegdoening en over een eerlijke verdeling waarin ieder krijgt waarop hij of zij recht meent te hebben.

Een ongelijke behandeling van kinderen gaat in tegen een diepgewortelde ideologie dat ouders van al hun kinderen even veel moeten houden, en daarom aan al hun kinderen even veel moeten nalaten. Zo ervaren kinderen dat ook; bevoordeling van de een boven de andere is in strijd met de gelijke liefde en aandacht die alle kinderen van hun ouders verwachten (De Regt 1993: 138).

Al aanvaardt men het 'principe van de ongedeelde erfenis', dat wil niet zeggen dat in de Pyreneeën niet dezelfde (gefrustreerde) gevoelens spelen over het recht op aandacht, liefde en het materiële bezit van de ouders.

Bij onderzoek in Noord-Londen concludeerde Wilson dat autonomie van ouderen het best gegarandeerd is als zij de mogelijkheden hebben zelf voor diensten en verzorging te betalen – al dient die dienstverlening wel bereikbaar en van goede kwaliteit te zijn (Wilson 1993: 55).

Money is of vital importance to successful ageing, even though few elders feel free to say so. In terms of maintaining independence and autonomy, the main contribution made by money is in giving access to a decent standard of living (Wilson 1993: 63).

Hoewel vanuit een heel andere context vormen ook mijn onderzoeksresultaten een pleidooi om in studies over ouderen het aspect financieel-economische macht van ouderen niet te vergeten.

Noten

Dini Vos studeerde Culturele Antropologie aan de Rijksuniversiteit Leiden. Op dit moment werkt ze als docent aan een opleiding voor B-Verpleegkunde en aan onderzoek naar eenoudergezinnen met Creoolse achtergrond in Nederland. Adres auteur: Morslaan 51, 2332 XL Leiden.

Met dank aan Simone Lamme en Sjaak van der Geest voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

1. Dit materiaal is het resultaat van verschillende periodes van onderzoek en werk in het Pyreneeëengebied. Vanaf 1982 heb ik er totaal vier jaar gewoond. Eerst voor een doctoraal leeronderzoek naar leefbaarheid en migratie; daarna voor onderzoek naar de Spaanse Burgeroorlog; later als coördinator bij een inkomengenererend project voor vrouwen, gefinancierd door het Instituto de la Mujer en het Europees Sociaal Fonds. Tijdens ieder verblijf in het gebied sprak ik veel met oudere mensen. Niet alleen omdat zij belangrijke informatie konden geven, maar ook omdat zij altijd tijd en interesse voor een gesprek hadden, soms erop leken te wachten. Belangrijk was ook dat ik altijd inwoonde bij *casas* waarin ook oudere mensen waren. Tijdens het schrijven realiseerde ik me hoeveel van deze mensen al zijn gestorven. Deze tekst draag ik aan hen op.
2. Het Derecho Foral Aragones – het Aragonees rechtssysteem – maakte dat mogelijk en het feit dat ongeveer drievierde van dit rechtssysteem refereert aan het familierecht toont hoe belangrijk de vererving van de *casa*, de *casa* als rechtspersoon en de rechten van de bewoners van de *casa* altijd zijn geweest in Aragon (zie: Merino y Hernandez 1980, Lison Arcal 1990: 11 e.v.).
3. Het aantal vrouwelijke bedrijfsopvolgers lijkt te variëren van 25 tot 33% (zie ook Medio Cachafeiro 1986: 258, Lison Arcal 1987: 181).

Literatuur

Abrahams, R.

- 1990 Old master, young master: retirement on Finnish farms. In: P. Spencer (ed.) *Anthropology and the riddle of the sphinx*. London: Routledge, pp. 156-66.

Comas d' Argemir, D.

- 1983 Ganaderos, boyeros, pastores, obreros. Estrategias económicas en el Pirineo de Aragón. *Temas de Antropología Aragonesa* 1: 63-82.

Comas d' Argemir, D. & J.J. Pujadas

- 1988 La casa y los grupos vecinales. In: A.d e Urquijo & A. Biarge *Alto Aragon. Sus costumbres, leyendas y tradiciones*. Madrid: Aldaba.

Elias, N.

- 1971 *Wat is sociologie*. Utrecht: Het Spectrum.

Geest, S. van der

- 1996 Ouderen en welzijn: Antropologische vragen en opmerkingen. *Medische Antropologie. Tijdschrift over gezondheid en cultuur* 8 (1).

Holy, L.

- 1990 Strategies for old age among the Berti of the Sudan. In: P. Spencer (ed.) *Anthropology and the Riddle of the Sphinx*. London: Routledge.

Le Roy Ladurie, E.

- 1981 *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid: Taurus Ediciones.

- Lison Arcal, J.C.
- 1986 La casa Oscense. *In: Coloquio Hispano-Francés, Los Pirineos. Estudios de antropología social e historia*. Madrid: Universidad Complutense, pp. 11-93.
 - 1987 La situación de la mujer en los valles Altos Oscenses: perspectivas de un cambio. *In: H. Ubieto (ed.) Actas de las VI jornadas sobre la cultura popular Altoaragonesa*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 179-88.
 - 1990 *La casa tradicional Altoaragonesa. Una perspectiva antropológico-social*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- Medio Cachafeiro, M.
- 1986 La 'pubilla' y la mujer en la comunidad de Ventalló. *In: Coloquio Hispano-Francés, Los Pirineos. Estudios de Antropología Social e Historia*. Madrid: Universidad Complutense, 253-77.
- Merino y Hernandez, J.L.
- 1980 *Aragón y su Derecho*. Zaragoza: Guara Editorial.
- Regt, A. de
- 1993 *Geld en gezin. Financiële en emotionele relaties tussen gezinsteden*. Amsterdam: Boom.
- Rhoads Holmes, E. & L.D. Holmes
- 1995 *Other cultures, elder years*. London: Sage.
- Segalen, M.
- 1986 *Historical anthropology of the family*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spencer, P.
- 1990 The riddled course: Theories of age and its transformations. *In: P. Spencer (ed.) Anthropology and the riddle of the sphinx*. London: Routledge, pp. 1-34.
- Violant i Simorra, R.
- 1986 *El Pirineo Español*. Barcelona: Alta Fulla.
- Wilson, G.
- 1993 Money and independence in Old Age. *In: S. Arber & M. Evandrou (eds.) Ageing, independence and the life course*. London: Jessica Kingsley, pp. 46-64.